

ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ÎN RĂSĂRITUL CREȘTIN: SECOLELE I-VI¹

ILARION (ALFEYEV)
Mitropolit de Volokolamsk

În articolul intitulat *Problemele învățământului teologic ortodox din Rusia*² am cerut o reformă radicală a întregului sistem de educație teologică din Biserica Rusiei. Tipul de reformă necesar nu presupune însă descoperirea a ceva fundamental nou, ci, din contră, avem nevoie de o întoarcere la moștenirea veche și multă vreme uitată a educației teologice din Răsăritul creștin. După părerea mea, renumitele școli ale Răsăritului creștin erau medii de transmitere a adevăratei educații teologice, iar actuala stare de fapt a învățământului nostru teologic este în mare măsură rezultatul unei devieri de la principiile aflate la baza funcționării acestor școli. Poate că esența reformei de care avem nevoie este depărtarea pe cât ne este posibil de abordarea scolastică medievală și întoarcerea la adevărata tradiție ortodoxă a educației teologice.

Din punct de vedere organizatoric, academiile și seminariile teologice actuale sunt reproduceri ale școlilor teologice latine medievale. Multe dintre neajunsurile caracteristice instituțiilor teologice din Rusia au fost moștenite de la „strămoașa” lor, Academia Mogilyanskaya de la Kiev, organizată în secolul al XVII-lea după modelul școlilor iezuite ale epocii. În ciuda faptului că au trecut de atunci trei secole și jumătate, în care s-au întreprins mai multe reforme, neajunsurile sistemului de învățământ medieval încă nu au fost eliminate complet. Aceasta se poate întâmpla numai atunci

¹ Studiul a fost publicat cu titlul *Theological Education in the Christian East, First to Sixth Centuries* în John Behr, Andrew Louth, Dimitri Conomos (eds), *Abba: the tradition of Orthodoxy in the West: festschrift for Bishop Kallistos (Ware) of Diokleia*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood-New York, 2003, pp. 43-64 (n. trad).

² Publicat în *Souroz*, 71, Oxford, 1998, pp. 4-28.

când experiența unei școli teologice autentic ortodoxe va fi implementată, ea existând în Răsăritul creștin cu mult timp înainte de apariția instituțiilor de factură latină care urmau modelul iezuit.

În acest studiu aș dori să examinez mai multe școli teologice care au existat în Răsăritul creștin timpuriu. Nu îmi propun să realizez o analiză completă a diversității învățământului teologic în primele secole creștine, ci mai degrabă să atrag atenția cititorului asupra câtorva dintre cele mai grăitoare modele de educație teologică existente în Răsărit în Biserica primară.

Iisus Hristos și discipolii Săi – cea dintâi „Școală teologică”

Voi începe cu comunitatea apostolică condusă de Iisus Hristos. Această comunitate era de fapt prima școală teologică creștină. În cadrul ei, discipolii au primit revelația divină din gura Învățătorului lor, Însuși Cuvântul întrupat al lui Dumnezeu. Mai presus de orice, tocmai asimilarea acestei experiențe a constituit învățătura discipolilor lui Hristos. Potrivit lui Ioan Teologul, transmiterea acestei experiențe către ucenicii săi a fost, în ultimă instanță, scopul principal al slujirii pământești a Cuvântului: „Și din plinătatea Lui noi toți am luat, și har peste har. Pentru că Legea prin Moise s-a dat, iar harul și adevărul au venit prin Iisus Hristos. Pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Fiul cel Unul-Născut, Care este în sânul Tatălui, Acela L-a făcut cunoscut” (Ioan 1, 16-18)³.

Astfel, Fiul lui Dumnezeu întrupat „L-a explicat” (acesta este sensul exact al verbului grecesc ἐξηγήσατο = a înfățișa) oamenilor pe Tatăl Său și a devenit primul „exeget” al lui Dumnezeu. În timpul viețuirii Sale pământești, Iisus i-a învățat pe ucenici ce înseamnă să fie „fii ai luminii”⁴. Aceasta era adevărata țintă spre care Învățătorul divin și-a îndreptat toate eforturile.

Cum a înfăptuit Iisus acest țel și care erau formele exterioare ale învățăturii Lui? Mai întâi, ar trebui precizat faptul că Iisus Însuși Și-a admis discipolii și a făcut asta, ca să spunem așa, fără „examen de admitere” (vezi Matei 4, 18-22). Discipolii l-au numit pe

³ Am preluat textele scripturistice din traducerea Sinodală a Bibliei: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, EIBMBOR, București, 2013 (n. trad.).

⁴ Luca 16, 8; Ioan 12, 36.

Iisus „învățător” (*διδάσκαλος*) și „Domn” (*κύριος*) al lor și Iisus a luat aceasta ca pe o datorie proprie. El a definit sarcina pe care ucenicii Săi trebuiau să o împlinescă, care era deasupra tuturor, ca nevoia de a urma exemplului Său. După ce a spălat picioarele ucenicilor la Cina cea de Taină, Iisus le-a spus: „Deci, dacă Eu, Domnul și Învățătorul, v-am spălat vouă picioarele și voi sunteți datori ca să spălați picioarele unii altora. Că v-am dat vouă pildă, ca, precum v-am făcut Eu vouă, să faceți și voi” (Ioan 13, 14-15).

De asemenea, conștient de demnitatea care se cuvine unui învățător, Iisus a spus: „Nu este ucenic mai presus de învățătorul său, nici slugă mai presus de stăpânul său. Destul este ucenicului să fie ca învățătorul și slugii ca stăpânul” (Matei 10, 24-5). În același timp, El a subliniat faptul că ucenicii nu sunt „slugi”, ci prieteni care au împărtășit cunoștințele învățătorului despre tainele divine: „De acum nu vă mai zic slugi, că sluga nu știe ce face stăpânul său, ci v-am numit pe voi prieteni, pentru că toate câte am auzit de la Tatăl Meu vi le-am făcut cunoscute” (Ioan 15, 15). Astfel, faptul de a fi ucenic nu este altceva decât o prietenie cu învățătorul cuiva, o prietenie intimă în care învățătorul nu ascunde nimic de discipolii săi. Dar atitudinea lui Iisus față de ucenici diferă de cea față de alți oameni. El îi învață pe cei din urmă prin intermediul parabolilor, fără să le descopere tot ceea ce a arătat discipolilor. Anumite lucruri erau ascunse de oamenii obișnuiți, în timp ce ucenicii au fost introduși în măreția și profunzimea Împărăției cerurilor (Matei 13, 10-17).

Din punct de vedere istoric, comunitatea ucenicilor lui Iisus a fost precedată de școlile profetice ale vechiului Israel, de comunitățile eseniene și de adunări similare cercului de ucenici al lui Ioan Botezătorul. La exterior, grupul celor doisprezece ucenici ai Mântuitorului are multe în comun cu acestea, lucru indicat mai ales de cuvintele pe care evangheliștii le folosesc când vorbesc despre Iisus ca învățător. Anumite locuri din Evangheliile pot fi comparate cu unele pasaje din literatura talmudică, unde ucenicii sunt special îndrumați să ducă încălțăminte la învățătorul lor⁵, să îl

⁵ Afirmatia lui Ioan Botezătorul (Matei 3, 11) avea un înțeles precis: Ioan spunea că el nu era vrednic să fie întocmai un ucenic al lui Mesia.

ajute să înfrângă toate greutățile, să pregătească calea pentru el⁶, să organizeze cina pascală, să-i aducă învățătorului asinul etc. Toate aceste caracteristici pot fi întâlnite în comunitatea ucenicilor lui Iisus. Însă ceea ce îi era străin acesteia era supunerea totală și servilă care în tradiția talmudică trebuia să fie arătată față de rabin. Ucenicii și-au urmat Învățătorul pretutindeni, ei L-au însoțit în călătorii, L-au ascultat în timp ce învăța poporul și L-au întrebat despre sensul parabolilor sale. Cu toate acestea, în toate celelalte aspecte, ei au rămas mereu prietenii Lui. Distanța care în tradiția iudaică separa pe învățător de discipoli nu există între Iisus Hristos și cei doisprezece ucenici.

Deși Iisus este menționat în Evangheliile ca „învățător” (*διδάσκαλος*), El s-a situat pe sine lângă ceilalți *didaskaloi* ai timpului. Astfel, El îl numește pe Nicodim, care a venit la El în timpul nopții, „învățător al lui Israel” (*διδάσκαλος τοῦ Ἰσραήλ*, Ioan 3, 9-10). În gândirea ebraică, termenul „învățător al lui Israel” era folosit pentru cineva care învăța pe alții calea lui Dumnezeu bazându-se pe Tora; uneori această persoană era numită „învățător al adevărului”. Însă Iisus când se adresează ucenicilor spune: „Eu sunt Calea, Adevărul și Viața. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine” (Ioan 14, 6). El nu doar că îi învață adevărata cale; El În-suși era calea pe care ucenicii trebuiau să o urmeze.

Iisus Hristos i-a învățat pe ucenici pentru ca aceștia să transmită generațiilor viitoare învățăturile Lui. El le-a încredințat după învierea Sa o misiune învățătoarească: „Drept aceea, mergând, învățați toate neamurile [...] învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă” (Matei 28, 19-20). Pentru a îndeplini această misiune, ei aveau nevoie de ajutor de la Duhul Sfânt, care, potrivit făgăduinței Învățătorului, avea să îi învețe pe ei toate (Ioan 14, 26). Odată ce Duhul Sfânt s-a pogorât asupra ucenicilor la Cincizecime (Fapte 2, 1-4), ei au devenit apostoli în sensul deplin al cuvântului și s-au angajat pe calea propovăduirii. Asemenea lui Iisus, ei au început să învețe în temple, în sinagogi și în case particulare (vezi Fapte 5, 21; 5, 42; 13, 14 etc.).

⁶ Cf. Marcu 1, 3 („Glasul celui ce strigă în pustie: Gătiți calea Domnului, drept faceți cărările Lui”) și Matei 21, 8 („Și cei mai mulți din mulțime își așterneau hainele pe cale, iar alții tăiau ramuri din copaci și le așterneau pe cale”).

Continuitatea învățaturii transmise de la o generație la alta era caracteristica esențială a fiecărei școli teologice. Iisus Hristos ca Învățător a fost succesorul profeților Vechiului Testament și al lui Ioan Botezătorul. Ucenicii lui Iisus, precum și prima generație de învățători creștini (*didaskaloi*), menționați deja în epistolele pauline⁷, au devenit succesori ai lui Iisus. Sarcina acestor învățători era, în primul rând, să-i facă pe catehumeni și pe cei de curând botezați să înțeleagă învățătura de credință. Alături de episcopi și de prezbiteri, învățătorul se angaja în evanghelizarea și catehizarea membrilor tinerei comunități creștine.

„Didascălul învăța Biserica, descoperind adevărurile credinței conținute în Tradiția orală și în Scriptură. Cei mai mulți didascăli au fost teologi învățați ai Bisericii primare, reprezentanții științei teologice, care slujește Biserica [...]. Contrar școlilor păgâne, ei au deschis școli unde nu învățau doar catehumeni, ci și credincioșii care doreau să cunoască mai bine cuvântul lui Dumnezeu”⁸.

Asupra acestor școli, care au năzuit la păstrarea neschimbată a tradiției lui Iisus Hristos și a ucenicilor Lui, ne vom îndrepta atenția în cele ce urmează.

Școlile teologice creștine ale lumii elenistice

Predica ucenicilor lui Iisus Hristos și a succesorilor lor a constituit fundamentul pe care s-au dezvoltat toate școlile teologice din Răsăritul creștin. Odată cu extinderea geografică a Bisericii, învățătorii creștini au intrat în contact cu tradiții culturale diferite de cele ale ucenicilor lui Iisus. Aceasta s-a aflat în spatele unui proces complicat și câteodată dureros de transformare a creștinismului într-o religie care nu este condiționată de ceea ce implică tradiția națională iudaică. Vestea despre un Dumnezeu întrupat, răstignit și înviat a rămas mult timp „nebunie” pentru lumea elenistică (*cf.* I Cor. 1, 23), care trebuia să se maturizeze prin propria

⁷ Vezi Efeseni 4, 11: „Și el a dat pe unii apostoli, pe alții prooroci, pe alții evangheliști, pe alții păstori și învățători (*διδάσκαλοι*)”.

⁸ N. Afanasiev, *Tserkov Dukha Svyatogo (Biserica Duhului Sfânt)*, Paris, 1971, p. 136. [Am preluat textul tradus în limba română din ediția: N. Afanasiev, *Biserica Duhului Sfânt*, vol. I, traducere din limba rusă de Elena Derevici, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2008, p. 221 - n. trad].

ei Cincizecime și să găsească propria ei cale de acces la taina Întrupării. Gândirea elenistică s-a dezvoltat în interiorul unei ambianțe culturale diferite și a solicitat o altă abordare pedagogică din partea *didascalilor* creștini. Experiența apologeților din secolele II și III a demonstrat cât de dificil era să transmiți societății clasice adevărul Revelației și modul de viață în Hristos. Însă această sarcină a fost împlinită cu succes de școlile catehetice ale lumii antice, care vor fi tema discuției noastre.

Aproape o sută - o sută cincizeci de ani au trecut de la epoca propovăduirii apostolice și până la momentul apariției școlilor creștine, determinate de așezarea lor geografică și de succesiunea învățătorilor. Însă nu există nici un motiv să credem că școlile catehetice au luat ființă dintr-odată. Catehismul era o parte integrantă a vieții liturgice și duhovnicești a Bisericii. Astfel, luând de exemplu în considerare descoperirile arheologice⁹ și unele relații¹⁰, comunitatea creștină romană avea un grup extins de catehumeni care erau instruiți de episcopi, prezbiteri și *didascali*. În secolul al II-lea, o școală teologică creștină condusă de Iustin Martirul și Filosoful era deja activă la Roma.

a. Secolele II-III: Școala catehetică din Alexandria

Cea mai dinamică și mai interesantă instituție educativă a acestei perioade a fost Școala catehetică din Alexandria. Aceasta susținea un obiectiv principal de natură practică și anume inițierea oamenilor în credință și pregătirea lor pentru botez. După toate probabilitățile, inițierea se reducea la o „introducere în creștinism”, cu accent pe citirea Sfintei Scripturi. O atenție deosebită se oferea rugăciunii și practicii ascetice, care alternau cu studiile de teologie. În cadrul școlii, catehumenii erau introduși treptat în viața și învățătura Bisericii, iar la final erau botezați, devenind astfel membri cu drepturi depline ai Bisericii.

Însă chiar din secolul al II-lea, sub Panten și Clement Alexandrinul, școala a început să fie transformată dintr-o instituție prin excelență catehetică, într-un fel de „universitate creștină”, care oferea

⁹ De pildă, picturile de pe pereții catacombelor romane, ce datează de la sfârșitul sec. I și începutul sec. al II-lea.

¹⁰ Cum ar fi cele din prima Epistolă a lui Clement Romanul către Corinteni.

instruire într-o varietate de discipline¹¹. Celebra trilogie a lui Clement, *magnum opus* al său, nu este altceva decât un „program de studiu” al școlii catehetice alexandrine. Bazele lucrării lui, *Protreptikos pros Hellenas* (*Cuvânt îndemnător către Greci*), proveneau de la prelegerile pregătite pentru novici, adică pentru acei reprezentanți ai tradiției elenistice interesați de creștinism, care se pregăteau pentru botez. O altă lucrare a sa, *Paidagogos* (*Pedagogul*), este un curs de teologie morală care, după câte se pare, era adresat celor de curând botezați. În ce privește *Stromateis* (*Stromatele*), ele reflectă *gnoza* creștină lăuntrică și erau destinate celor care doreau să pătrundă profunzimea învățaturii divine. Cu un asemenea program academic flexibil, un învățător al școlii alexandrine nu era numai un inițiator în teologie, ci și un adevărat *paidagogos*, „un adult însărcinat cu supravegherea unui copil sau a unui tânăr”, un preceptor care dă îndrumare spirituală personală discipolilor lui în materie de credință și practică ascetică. Potrivit lui Clement, înțelegerea tainelor divine este inseparabilă de căutarea mântuirii; de aceea educația creștină este transpunerea în viață a voinței lui Dumnezeu, adică un act de credință creștină.

Din trilogia lui Clement ne putem forma o imagine clară asupra materiilor pe care el le-a predat la școala din Alexandria. Inițial, studenții erau introduși în științe și arte (care constituiau „înțelepciunea lumescă”), precum și în întregul repertoriu al moștenirii filosofice clasice. După aceea urma studierea Sfințelor Scripturi ale Vechiului Testament, cu un accent deosebit asupra stabilirii unor paralele între tradițiile elenistice și cele veterotestamentare. La final erau studiate textele creștine, îndeosebi Evangheliile și Epistolele Sfântului Pavel. Tradiția Bisericii, ea însăși un domeniu de studiu, era comparată cu „tradițiile” ereticilor. Clement a acordat o atenție deosebită dovedirii netemeinicii învățăturilor gnostice și a opus acestora adevărata *gnoză* creștină.

¹¹ Există o ipoteză (fundamentată pe dovezi oferite de Teodor Lectorul, istoric din secolul V; vezi Theodoros Anagnostes, *Kirchengeschichte*, Berlin, 1971, p. 160) potrivit căreia Athenagoras (sec. al II-lea) a fost unul dintre primii conducători ai Școlii din Alexandria. Dacă Athenagoras a fost într-adevăr predecesor al lui Panten și al lui Clement la conducerea instituției, probabil că nu aceștia, ci el a fost cel care a avut rolul principal în transformarea școlii într-o „universitate creștină”.

De ce este necesară studierea filosofiei și a științelor profane? Pentru că, răspunde Clement, o persoană neînvațată nu va fi vreodată capabilă să distingă adevărul de minciună și nici să apere cum se cuvine credința creștină în fața vrăjmașilor¹². Așa-numitul „stagiou pregătitor” sau științe „preliminari”, care includ printre altele muzica, geometria, gramatica și retorica, sunt necesare, în viziunea lui Clement, pentru accesarea la un nivel mai înalt, și anume studiul filosofiei¹³. Științele preliminare sunt necesare numai în măsura în care ele conduc la o cunoaștere mai adâncă a adevărului. În viziunea lui Clement, un creștin trebuie să fie o persoană cu un orizont larg al cunoașterii, deși cunoașterea enciclopedică nu este un scop în sine. Cunoașterea trebuie pusă în serviciul creștinismului, care trebuie să fie „păzit” împotriva atacurilor externe¹⁴.

Clement acorda o importanță sporită studierii filosofiei și credea că învățătura creștină nu ar trebui să i se opună. El susține că „filosofia nu ne desparte de credință”, ci mai degrabă ea este „un fel de exercițiu intelectual pentru primirea credinței. Da, adevărul iese la iveală, când pui învățăturile unele lângă altele și le compari între ele; din această comparație rezultă gnoza”¹⁵. Clement adaugă: „calea adevărului este [...] una. Dar în ea se varsă din alte părți, alte curgeri de ape, ca într-un râu veșnic”¹⁶. Una dintre aceste ape curgătoare este filosofia greacă, care „pregătește mai dinainte, conducând pe cel ce este desăvârșit de Hristos”¹⁷. Filosofia a fost oferită grecilor ca un dar divin, ca o „imagine vădită a adevărului”¹⁸, fiind pentru ei un pedagog spre Hristos (Galateni 3, 23-24), tot așa cum Legea a fost pentru evrei¹⁹. Termenul „filosofie” era folosit de Clement într-un sens larg: pentru el, filosofia

¹² *Stromateis* I.9.

¹³ *Ibidem* I.5.

¹⁴ *Ibidem* VI.10.

¹⁵ *Ibidem* I.2. Pentru traducerea pasajelor din *Stromatele* lui Clement Alexandrinul, am preluat textul în limba română din *Clement Alexandrinul. Scrieri – partea a II-a*, în: col. PSB, vol. V, traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru, EIBMBOR, București, 1982, p. 21.

¹⁶ *Ibidem* I.5. (col. PSB, vol. V, p. 25).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem* I.2. (col. PSB, vol. V, p. 21).

¹⁹ *Ibidem* I.5.

nu era învățătura stoică, platonică, epicureică sau aristotelică, ci „tot ceea ce s-a spus bun de fiecare din aceste filosofii, care au învățat dreptatea și știința unită cu evlavia”²⁰. Potrivit lui Clement, „adevăratele filosofie” este iubirea adevărului și străduința de a-L cunoaște pe adevăratul Dumnezeu. În timp ce la greci filosofia degenera frecvent în sofistică, la creștini ea rămânea întotdeauna calea pentru dobândirea înțelepciunii: „La noi se numesc filosofi cei care iubesc înțelepciunea Creatorului universului și a Dascălului, adică cei care iubesc cunoașterea Fiului lui Dumnezeu; la elini se numesc filosofi cei care se ocupă cu doctrinele despre virtute”²¹.

În pofida respectului pe care Clement l-a acordat filosofiei, el a realizat că studierea ei a fost numai o treaptă pregătitoare pe calea înțelegerii adevăratei înțelepciuni, adică a *gnosei* creștine. Din acest motiv, după ce a oferit o prezentare generală a sistemelor filosofice clasice, Clement a trecut la Scripturile Vechiului Testament. El și-a pus la curent discipolii cu traduceri ale acestora în limba greacă²² și l-a identificat pe Moise ca autor al lor²³. Aceasta a fost urmată de o analiză detaliată a „locurilor paralele” dintre Moise și Platon, prin care Clement dorea să arate că Platon l-a citit pe Moise și a împrumutat mult din Vechiul Testament²⁴. La rândul lor, învățăturile evreilor au fost comparate cu concepțiile legislatorilor clasici, precum Minos, Lycurgos și Solon²⁵. În următoarele etape de studiere a Scripturilor, Clement trece la combaterea doctrinelor gnostice, continuând, în același timp, să pună în paralel idei ale filosofiei clasice cu învățăturile Vechiului Testament.

Clement a oferit studenților săi și un curs de „exegeză” a Sfinței Scripturi, în care a insistat asupra unor noțiuni exegetice esențiale, ca de exemplu antropomorfismul biblic și interpretarea alegorică și literală a Scripturii²⁶. Întrebări de teologie morală, care au constituit partea centrală a cursului introductiv (*Paidagogos*), erau de asemenea discutate și la niveluri de studiu mai avansate

²⁰ *Ibidem* I.7. (col. PSB, vol. V, p. 31).

²¹ *Ibidem* VI.7. (col. PSB, vol. V, p. 421).

²² Capitolul XX al Stromatei I este dedicat acestei chestiuni.

²³ Vezi *Stromateis* I.23-24.

²⁴ *Ibidem* I.25.

²⁵ *Ibidem* I.26-28.

²⁶ Vezi *Ibidem* II.16 et al.

(îndemnuri morale se găseau pe tot cuprinsul *Stromatelor*). Nu se poate vorbi aici despre existența unei instruirii sistematice în „dogmatică” realizate de Clement. Fără îndoială că în stadiile mai avansate, el i-a introdus pe discipoli în „tainele” principale ale credinței creștine, precum sfatul cel din veci și providența pentru salvarea umanității²⁷, pogorârea Domnului în Hades și predica Lui către acei păgâni care au murit în afara credinței²⁸ ș.a. Alături de problemele ecleziologice²⁹, operele lui Clement se apleacă adesea și asupra teologiei mistice: el vorbește despre vederea lui Dumnezeu, la care creștinii sunt chemați și despre îndumnezeirea naturii umane³⁰. Însă în mod caracteristic, autorul *Stromatelor* nu împarte teologia în „morală”, „dogmatică”, „mistică” și alte compartimente. În mod clar, la acest fapt se referă caracterul „nesistematic” al *Stromatelor*, asupra căruia cercetătorii au atras atenția adesea.

După părerea mea, faptul că în scrierile lui Clement teologia creștină nu este divizată în materii diferite este determinat de absența unei asemenea împărțiri în programul de studiu al Școlii din Alexandria. Clement a avut, cu siguranță, un „sistem” propriu, care, după cum am menționat deja, poate fi rezumat ca fiind o trecere succesivă de la o treaptă mai joasă la una mai înaltă: de la „științele pregătitoare” la filosofie și de la filosofie la teologie. Așadar, nimic din fragmentarea caracteristică școlilor teologice contemporane nu este prezent în modul ales de Clement pentru a-și expune materialul. „Știința creștină” era predată de Clement ca un tot unitar, nedivizat în una sau alta dintre materii. În opinia mea, aceasta nu este o deficiență, ci mai degrabă o metodă de învățământ laudabilă care a fost dezvoltată la Școala din Alexandria. Elevii au învățat într-un mod coerent învățătura creștină, urmărind legăturile inseparabile dintre dogmă, moralitate, ascetică și mistică.

b. Școala teologică în viziunea lui Origen

Să mergem mai departe la analizarea ideilor pedagogice ale lui Origen, succesorul lui Clement la conducerea școlii alexandrine,

²⁷ *Ibidem* VII.2.

²⁸ *Ibidem* VI.6.

²⁹ Vezi *Ibidem* VII.17, unde vorbește despre Biserică.

³⁰ *Ibidem* VII.10.

în timpul căruia învățământul teologic din Alexandria a atins punctul culminant. Rolul lui Origen în dezvoltarea structurilor educaționale în Biserica creștină nu este exagerat dacă spunem că el a promovat și implementat o nouă metodă de predare, strâns legată, în privința originii, de tradițiile începute de Clement, Panten și predecesorii lor, dar în același timp destul de diferită de orice tip de pedagogie creștină anterioară.

Fiind un remarcabil gânditor, Origen era conștient că reflecția creștină ar trebui să cuprindă toate domeniile cunoașterii umane și că, cu cât duhul creștinismului pătrunde mai adânc fiecare domeniu al vieții intelectuale a societății, cu atât mai puternic va fi vestit mesajul lui Hristos în lumea păgână. Origen îmbina o dragoste arzătoare de învățatură și educație cu o viață duhovnicească profundă, exercițiu ascetic și lărgime a orizontului de cunoaștere. Ca învățător, Origen a dat prioritate interpretării Scripturii și studierii dogmelor creștine. Însă înainte de a citi și a examina Biblia, elevilor lui le era oferit un curs pregătitor, care includea dialectica, fizica, matematica, astronomia și geometria, urmate de filosofie și teologie. În acest mod, Origen merge pe urmele predecesorilor săi în fruntea școlii alexandrine, întrucât respectul pentru învățatura antichității era suveran în cadrul școlii din zilele lui Panten și Clement, iar Origen a făcut toate eforturile să păstreze viu acest spirit. În urma creșterii numărului de elevi, Origen nu a mai putut face față numărului de lecții ce trebuiau susținute și ca urmare l-a invitat pe discipolul său Heraclas, viitorul episcop de Alexandria, să se ocupe de cursul pregătitor, urmând ca el să preia învățământul avansat, adică teologia și Sfintele Scripturi.

Constrâns să părăsească Alexandria, Origen s-a mutat la Cezareea Palestinei unde a înființat o școală după modelul Școlii catehetice din Alexandria. Curriculumul de aici era asemănător cu cel din Alexandria. O dovadă unică s-a transmis până la noi din acea perioadă. Grigorie Taumaturgul, care a studiat cinci ani sub Origen, descrie în *Cuvânt de mulțumire către Origen* sau *Panegiric* faptul că modelarea sa teologică și spirituală s-a realizat sub călăuzirea marelui *didaskalos* alexandrin. Potrivit acestuia, Origen includea în curriculum științe naturale precum matematica, geometria, astronomia, cosmologia și fiziologia³¹. În plus, el a

³¹ Grigorie Taumaturgul, *Cuvânt de mulțumire către Origen*, VIII.

acordat o atenție specială studierii filosofiei clasice și literaturii³². Toate sistemele filosofice grecești cunoscute erau studiate la școala lui Origen, însă cursurile sale erau în așa fel structurate încât să demonstreze că doctrinele filosofice se contrazic reciproc³³. Introducându-i pe discipolii săi în întreaga sferă a moștenirii filosofice antice, Origen i-a învățat cum să se orienteze în ea și cum să cunoască diferența dintre adevăr și neadevăr. El nu doar că a prezentat claselor lui anumite învățături filosofice grecești sau alte doctrine, ci de asemenea le-a interpretat pe acestea într-un sens creștin și le-a aplicat criteriul conformității cu mesajul evanghelic³⁴.

O atenție specială se acorda la școala lui Origen studierii cărților Sfintei Scripturi. Origen a încredințat predarea altor materii unuia sau altuia dintre discipolii săi, dar exegeza biblică a lăsat-o pentru el însuși. Urmându-i lui Grigorie, Origen poate fi descris ca fiind un exeget a cărui privire spirituală adâncă nu a pierdut din vedere vreuna din frazele deosebit de tainice din Sfânta Scriptură. De asemenea, el se referă la Origen ca la un „ascultător” al Cuvântului dumnezeiesc, prin care însuși Cuvântul a revelat adevărul către elevi. Tocmai prin intermediul interpretărilor lui Origen au învățat elevii Școlii de la Cezareea sensul cărților Vechiului și Noului Testament³⁵.

Sunt deosebit de valoroase mărturiile oferite de Grigorie Taumaturgul despre metoda de predare a lui Origen. Preocuparea expresă a marelui *didaskalos* era să cultive în elevii săi abilitatea de a lucra direct cu izvoarele. Origen era foarte conștient de faptul că sarcina sa nu era să le ofere acestora un anumit volum de informație, ci să-i învețe să răspundă prin ei înșiși întrebărilor care se iveau în procesul de învățare a uneia sau alteia dintre discipline. Asemeni marelui pedagog Socrate, Origen nu dădea răspunsuri gata făcute întrebărilor puse de elevii săi, ci mai degrabă el i-a convins pe fiecare dintre ei „prin discursul său care acționa ca un frâu” în gura lor³⁶.

³² *Ibidem*, XIII-XV.

³³ *Ibidem*, XIV.

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*, XV.

³⁶ *Ibidem*, VII.

Instruindu-și elevii și purtându-se ca un ghid, nu doar în știința de carte, ci și în viața spirituală, Origen a fost neînduplecat, după cum se poate vedea, față de tot ce împiedica un suflet tânăr să cunoască roadele adevărului. Nu trebuie să ne imaginăm că elevii lui Origen aveau înzestrări excepționale sau că toți dintre ei erau la fel de evlavioși. Pentru mulți dintre ei Origen era nevoit să depună eforturi mai mari în predare, să aibă mai multă răbdare și să se comporte cu mai multă grijă. Putem presupune că însuși Grigorie era un astfel de elev „problemă”, căruia, în ciuda acestui fapt, Origen îi putea face față: „Ori de câte ori [...] descoperirea în noi ceva nu într-o roditor, productiv și folositor, el se apuca să curețe pământul, deștelenindu-l, irigându-l și punând toate lucrurile în mișcare și a adus întreaga lui pricepere și grijă ca să ne susțină și ca să ne modeleze mintea”³⁷.

Între Origen și discipolii săi nu exista acea distanță care-l separă adesea pe profesor de elevii lui. În ciuda poziției sale înalte, Origen nu și-a tratat elevii cu superioritate, nu i-a umilit și nu a încercat să pretindă de la ei supunere completă. La școala lui Origen, profesorul și elevii erau uniți printr-o legătură de prietenie sinceră și puternică. Grigorie depune mărturie pentru aceasta: „[...] Și imboldul de prietenie ne era arătat – un imbold căruia într-adevăr nu-i poți rezista ușor, pentru că e pătrunzător și de mare efect – ca să răsfrângă asupra noastră dovada unui caracter sincer și cordial, care se arăta prietenos în cuvintele sale atunci când ne vorbea și se însoțea cu noi”³⁸.

Grigorie mai spune că Origen l-a învățat cel mai important lucru: iubirea de Dumnezeu. Tocmai pe această iubire, ca pe un fundament puternic, erau clădite relațiile dintre elevi și profesor: „Astfel, ca o scânteie ce luminează asupra simțirii noastre profunde, iubirea a fost stârnită și a izbucnit în flăcări înlăuntrul nostru – o iubire fără întârziere față de Cuvântul sfânt, care e lucrul cel mai minunat dintre toate, care atrage irezistibil totul spre Sine prin frumusețea sa inefabilă și spre acest om, prieten și avocat al lui”³⁹.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

Panegiricul scris de Grigorie Taumaturgul poate apărea, la o primă lectură, ca fiind o imagine idealizată a profesorului său, dacă nu ar fi fost sinceritatea și calitatea autobiografică care disting această lucrare de multe alte scrieri similare. Grigorie nu menționează aspectele negative din viața școlii, care trebuie să fi existat și care sunt inevitabile la fiecare instituție de învățământ. De la școlile catehetice din secolele II-III nu s-au păstrat materiale similare „Statutelor Școlii de la Nisibis” (discutate mai jos), care să ne permită să evaluăm deficiențele și lipsurile majore ale sistemului educațional din aceste școli. Însă ceea ce avem constituie un număr de consemnări care ne spun cu certitudine că aceste așezăminte erau centre remarcabile de cultură spirituală, unde au predat *didaskaloi* renumiți (precum Clement și Origen) și unde elevi proeminenți (precum Grigorie Taumaturgul) au fost educați. În școlile catehetice din secolele II-III, studiul era nedespărțit de evlavie, la fel cum educația teologică era nedespărțită de creșterea spirituală. Aceasta constituie folosul de necontestat pe care ele l-au adus Bisericii.

Școli teologice în Orientul siriac

Să trecem acum la următoarea temă, elementele de bază ale educației teologice în Orientul siriac. În ciuda diferențelor privitoare la cultură și circumstanțele istorice, școlile teologice din Orientul siriac s-au dezvoltat într-un mod care este mai degrabă similar cu cel în care instituțiile de educație teologică creștină au apărut în lumea elenistică. Dar școlile tradiției siriace au acționat într-o manieră distinctă, urmând propriei lor intuiții și înțelegerii unice a educației teologice.

a. Învățământul creștin siriac

Asemănător școlilor elenistice, cele mai mari centre ale învățământului creștin siriac, celebrele școli de la Edessa și Nisibis, s-au dezvoltat din mici școli catehetice parohiale. Potrivit surselor siriace, doar băieții studiau în aceste școli parohiale. Pregătirea începea cu învățarea citirii, folosind *Psaltirea* și recitarea pe din afară a psalmilor. În continuare, educația elementară includea studierea Vechiului și Noului Testament și familiarizarea cu exegeza

biblică. În plus, acest program de studiu elementar solicita și învățarea pe de rost a celor mai importante imne liturgice și dobândirea unei anumite experiențe omiletice.

Informațiile despre începuturile Școlii de la Edessa sunt sărace și incomplete. Știm că, după ce Nisibis a fost capturat de perși în 363, mulți creștini au abandonat orașul pentru a scăpa de persecuțiile crunte și s-au stabilit la Edessa. Printre ei a fost și Mar Aprem, cunoscut nouă mai bine ca Efrem Sirul. La Edessa, el a înființat „Școala perșilor”, denumită astfel pentru că primii elevi și profesori au fost creștini perși refugiați în 363.

În timpul vieții lui Efrem și timp de mai multe decenii după moartea sa, interpretările lui asupra Sfintei Scripturi au fost utilizate în cadrul școlii ca modele de exegeză. Însă în 420, Mar Qüiore, unul dintre succesorii lui Efrem și rector al școlii, a decis să traducă în siriacă comentariile biblice ale lui Teodor de Mopsuestia, care, spre deosebire de comentariile lui Efrem, acopereau practic toate cărțile Bibliei. După încheierea operei de traducere, interpretările lui Teodor de Mopsuestia le-au înlocuit pe toate celelalte în curriculumul școlii, iar Teodor însuși a început să fie privit ca principala autoritate în teologie și principalul exeget al întregii tradiții siriene răsăritene. El a primit până și numele de „interpretul binecuvântat”. Teodor de Mopsuestia era reprezentantul gândirii hristologice diofizite extreme, care a fost mai târziu identificată cu nestorianismul. După condamnarea lui Nestorie la Sinodul de la Efes din 433⁴⁰, întreaga tradiție siriacă răsăriteană a fost suspectată de erezie. Disputele dintre facțiunile monofizite și diofizite au afectat direct destinul Școlii de la Edessa. În anul 489, școala a fost declarată focar al ereziei nestoriene și închisă prin ordinul împăratului Zenon.

Cu câțiva ani înainte de închiderea Școlii de la Edessa, Mar Narsai, conducătorul ei, împreună cu alți discipoli s-au mutat la Nisibis. Spre sfârșitul secolului al V-lea, Școala de la Nisibis a devenit unul dintre centrele teologice și spirituale principale ale Bisericii Siriene. Mar Narsai a fost o personalitate cu totul deosebită. El a avut o viață îndelungată care a început în secolul al IV-lea și s-a încheiat în secolul al VI-lea (399-501), iar popularitatea

⁴⁰ Eroare a autorului. Sinodul de la Efes a avut loc în anul 431 (n. trad.).

sa în Nisibis era considerabilă. Narsai era celebru atât pentru ascetismul său, cât și pentru exegeza remarcabilă. Potrivit unui cronicar al acelei perioade, oamenii erau fascinați de el mai ales pentru următoarele șase calități: prospețimea gândirii, abilitatea de a se purta cu demnitate, înfățișarea plăcută, caracterul înțeleghător, bunătatea și elocința sa⁴¹. În timpul lui Narsai a fost alcătuit, un document foarte interesant, *Statutele Școlii de la Nisibis*, care va fi discutat mai jos.

Un alt conducător renumit al Școlii de la Nisibis a fost Henana de Adiabene, care și-a început activitatea de conducere în anul 572. Hanana a fost o mare personalitate și un teolog de seamă. El a încercat să înlocuiască comentariile lui Teodor de Mopsuestia cu propriile sale interpretări. Cu toate acestea, autoritatea „interpretului binecuvântat” a rămas neatinsă și nu doar teologii și monahii, ci chiar și episcopii Bisericii Siriene s-au ridicat împotriva sa. Henana aparținea unui grup de teologi siriieni care simpatizau cu Sinodul de la Calcedon și din acest motiv el voia să distrugă moștenirea lui Teodor de Mopsuestia, „părintele nestorianismului”. La Școala de la Nisibis a rezultat o dispută între adepții și oponenții lui Henana, ea având să se desfășoare pe o perioadă destul de îndelungată. Dar în ciuda interdicțiilor impuse de un sinod ce a avut loc la sfârșitul secolului al VI-lea, Henana a rămas o autoritate chiar și la trecerea spre secolul a VII-lea, când statute suplimentare ale Școlii de la Nisibis au fost făcute publice⁴².

Să luăm acum în discuție metodele de predare de la Școala din Nisibis, precum și curriculumul și structura ei. Ciclul de învățământ se întindea pe o perioadă de trei ani și fiecare an de studiu era împărțit într-un semestru de iarnă și unul de vară. Pe lângă Sfânta Scriptură, la școală erau predate și disciplinele seculare⁴³. O atenție mai mare era acordată predării retoricii, al cărei profesor purta numele de *mehageiana*. Filosofia era studiată folosind sursele primare: studenții citeau îndeosebi Aristotel, Porfir

⁴¹ Numele cronicarului este Barhadbeshabba (sec. VI-VII). Vezi V. Pigulevskaya, *Kultura siriytsev v Sredniye veka (Civilizația siriacă a Evului Mediu)*, Moscova, 1979, p. 64.

⁴² V. Pigulevskaya, *Kultura siriytsev*, pp. 70 și 102.

⁴³ D. Miller, *Epilogue to The Ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian*, Boston Mass.: Holy Transfiguration Monastery, 1984, p. 489.

și autori sirieni. Instruirea în disciplinele filosofice, între care una dintre cele mai importante era logica, era realizată de un *baduqua*. *Sapera*, un „scrib”, predă caligrafia, iar *maqreiana* asuma orele de citire. Personalitatea centrală a școlii era *merașqana*, interpretul. Sarcinile lui includeau instruirea în exegeza biblică, dar el nu folosea numai interpretările „standard” ale lui Teodor de Mopsuestia, ci apela și la interpretări ale altor autori sirieni și greci. Pe lângă aceste comentarii, mai exista și o tradiție interpretativă orală, transmisă din generație în generație. Interpretul (*merașqana*) ocupa de obicei și funcția de rector (*rabbān*), oferind călăuzire duhovnicească în cadrul școlii. În probleme legate de administrația școlară, interpretul (*merașqana*) era ajutat de un administrator principal, care purta numele de *rabbaita*. Acesta era responsabil pentru toate proprietățile școlii, pentru chestiunile economice, pentru menținerea disciplinei și pentru întreținerea bibliotecii. El era ales prin vot și dispunea de un ajutor, *aksenadakra*, care se îngrijea și de spitalul școlii.

Deși rectorul și administratorul principal (*rabbaita*) aveau o autoritate necontestată, suprema autoritate în școală nu era exercitată de ei, ci de adunarea comunității, la care întotdeauna luau parte atât profesorii, cât și elevii (având în vedere majoritatea lor covârșitoare, aceștia aveau votul decisiv⁴⁴). La aceste întâlniri erau discutate toate nelămuririle majore privitoare la funcționarea școlii. Adunarea îl alegea pe administratorul principal (*rabbaita*) și adopta decizii privitoare la exmatricularea elevilor care nu aveau un comportament corespunzător. Toți membrii comunității, inclusiv rectorul și administratorul (care nu puteau lua decizii importante fără confirmarea lor în cadrul adunării comunității), erau răspunzători pentru hotărârile întrunirii⁴⁵. Această structură a școlii garanta un nivel ridicat de încredere între „facultate” și studenți. Să-l excluzi din școală pe un elev prin decizia privată a câtorva administratori ai școlii era de neconceput. Dar, fără îndoială, atitudinea față de *rabbaita* era plină de respect, ținând seama de faptul că el a fost ales de comunitate, iar nu desemnat de o autoritate superioară.

⁴⁴ Trebuie notat că, în perioade diferite, corpul de elevi la Școala din Nisibis cuprindea nu mai puțin de 800-1000 de persoane.

⁴⁵ Aceste informații au fost preluate mai ales din: V. Pigulevskaya, *Kultura siriitsev*, pp. 57-89.

b. Statutele Școlii de la Nisibis

Pentru a ne forma o idee despre cum se desfășurau lucrurile la Școala de la Nisibis, va fi de ajutor să examinăm statutele menționate mai sus, care s-au transmis din fericire până la noi. Două seturi de regulamente supraviețuiesc încă: *Canoanele lui Narsai* (496) și *Canoanele lui Henana* (590). Statutele Școlii de la Nisibis sunt primele regulamente ale unei școli teologice creștine cunoscute în istorie și, ca atare, ele sunt deosebit de interesante pentru noi.

Spre deosebire de mai sus menționatul *Cuvânt de mulțumire către Origen* sau *Panegiric*, al cărui autor, Grigorie Taumaturgul, accentua ipostazele pozitive ale activității profesorului său, fără a menționa însă aspectele negative din viața școlii, Statutele Școlii de la Nisibis prezintă, să spunem așa, cealaltă parte a registrului. În extinsa introducere care precede statutele, citim despre faptul că nevoia de a le adopta a fost dictată de cazuri de neascultare apărute din vina unor oameni „pizmași” și „certăreți”⁴⁶. Prefața primei părți a statutelor conține o avertizare către oricine încalcă regulile școlii: acela „trebuie anatemitizat din frățietatea lui Hristos și din comuniunea cu credincioșii autentici”⁴⁷. Într-o școală care se prezenta ca o frățietate a lui Hristos nu trebuia să existe cineva care „s-ar fi comportat cu obrăznicie și ar fi îndrăznit să distrugă cele pe care le-am scris [statutele] sau ar fi schimbat ceva în ele”⁴⁸.

Prima regulă se referă la procedura alegerii unui *rabbaita*. El era ales la recomandarea interpretului (*merașqana*), de adunarea generală a profesorilor și elevilor școlii. Alegerea era însoțită de controverse și dispute. Diverse partide, formate pe parcursul procedurii de alegere, erau constituite din aderenți care încercau să influențeze membrii adunării în favoarea unuia sau altuia dintre candidați⁴⁹.

⁴⁶ *Canoanele lui Narsai*, proem. (pp. 69-70). Aici și mai departe, cele două părți ale Statutelor Școlii de la Nisibis (*Canoanele lui Narsai* și *Canoanele lui Henana*) sunt citate (cu unele modificări) din: *The Statutes of the School of Nisibis*, edited, translated and furnished with a commentary by Arthur Vööbus – *Papers of the Estonian Theological Society in Exile* 12, Uppsala, 1961, pp. 51-105.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Canoanele lui Narsai*, 1, pp. 73-74.

Potrivit celei de-a doua reguli, care se referă de asemenea la *rabbaita*, acesta era ales doar pentru o perioadă de un an, regula descriind în continuare cum trebuia el să abordeze problemele școlii. Mai întâi, este prevăzut controlul strict asupra activității financiare desfășurate de *rabbaita*. Pe lângă aceasta, ea îi oferă dreptul ca, în acord cu rectorul și cu „frații de seamă”, să-i pedepsească pe elevi în cazul unui comportament necorespunzător. Probabil că aceasta se referă la pedeapsa corporală, una dintre cele mai răspândite și, trebuie să admitem, una dintre cele mai eficace măsuri de îndreptare în Antichitate. Regula stipula cu fermitate că administratorul principal (*rabbaita*) acționa ținând seama de povătuirile „confraților”⁵⁰. În timp ce decizia de a pedepsi un opozant putea fi luată de administrația școlii (mai precis de *rabbaita* în consens cu rectorul și „confrații de seamă”), hotărârea de a exmatricula un elev trebuia să fie adoptată de adunarea generală⁵¹.

Statutele Școlii de la Nisibis arată că elevii ei erau dependenți de aceleași vicii care sunt întâlnite la unele instituții de educație moderne. Unii nu erau împotriva băutului; alții se mai implicau în confruntări cu colegii, furau portmoneele acestora etc. Cei vinovați de asemenea acte ofensatoare erau exmatriculați. Însă pedeapsa pentru pugilism era mai puțin severă: cel vizat avea să îndure o pedeapsă publică⁵². Cu toate acestea, ea nu putea fi administrată mai mult de trei ori, iar dacă cel vizat nu se îndrepta, avea să fie exclus⁵³.

Pentru elevii de la Nisibis era interzisă „trecerea în țara romanilor”⁵⁴, adică în Bizanț, fără a avea aprobare de la *rabbaita*: Imperiul Roman fusese zeci de ani un inamic strategic al Imperiului Persan și de aceea elevii erau obligați la un comportament „politically correct”. De asemenea, ei nu aveau voie „să se ocupe de meșteșuguri și comerț”, cu excepția celor trei luni de vacanță de vară⁵⁵. Furtul din bibliotecă era sancționat cu exmatricularea⁵⁶.

⁵⁰ *Ibidem*, 2 pp. 74-75.

⁵¹ *Ibidem*, 3, p. 75.

⁵² *Ibidem*, 18, p. 82.

⁵³ *Ibidem*, 19, pp. 82-83.

⁵⁴ *Ibidem*, 4, p. 75.

⁵⁵ *Ibidem*, 5, pp. 77-78.

⁵⁶ *Ibidem*, 15, p. 81.

Duritatea acestei sancțiuni era determinată de faptul că, fiind extrem de scumpe, cărțile se numărau printre bunurile cele mai de preț ale școlii. Cu toate acestea, ele erau date elevilor cu împrumut.

Elevilor (*eskulaie*) nu le era permis să lipsească de la cursurile de scriere, citire și exegeză și nici să părăsească înainte de final „cânturile stranelor”⁵⁷ (după câte se pare o rugăciune comună). Un elev care îl acuza pe un altul de o anumită încălcare a regulilor, dar pe care nu reușea să o dovedească, primea el însuși pedeapsa corespunzătoare pretensei erori⁵⁸. Elevilor care s-au înscris la cursuri de puțin timp le era interzis să critice problemele școlii; cei vinoși de această abatere erau exmatriculați⁵⁹.

Este de remarcat faptul că sancțiunile nu erau administrate doar elevilor, ci și profesorilor. De exemplu, pentru absența nemotivată de la cursuri, *maqreiane*⁶⁰ și *mehageiane*⁶¹ primeau sancțiuni financiare⁶². Prin decizia adunării generale, chiar și *rabbaita*, în cazul în care încălca regulile, putea să atragă asupra-și sancțiuni bănești sau excluderea din școală⁶³.

Cea de-a doua parte a Statutelor Școlii de la Nisibis, alcătuite la un secol după adoptarea primelor, adaugă regulamentului existent un număr de noi detalii esențiale. Pe lângă celelalte responsabilități, *rabbaita* trebuia „să se îngrijească de frații nevoiași și, dacă era cazul, trebuia să le ofere pâine sau ajutor în sarcinile pe care le desfășurau în curte”⁶⁴. Pentru *aksenadakra*⁶⁵, responsabilitățile erau de asemenea clar definite: alături de exercitarea unor atribuții administrative, el trebuia să se intereseze de elevii care erau în spitalul școlii⁶⁶.

Discutând caracterul necorespunzător al beției, Canoanele lui Henana se referă la jurământul dat de studenți, care stă la baza

⁵⁷ *Ibidem*, 8, p. 79.

⁵⁸ *Ibidem*, 16, p. 82.

⁵⁹ *Ibidem*, 13, pp. 80-81.

⁶⁰ „Lectori”, „profesori de citire”: instructor de citire liturgică.

⁶¹ Învățători care ajutau la citirea silabelor; probabil instructori de retorică.

⁶² *Canoanele lui Narsai*, 20, pp. 83-84.

⁶³ *Ibidem*, 22, p. 85.

⁶⁴ *Canoanele lui Henana*, 3, pp. 93-94.

⁶⁵ Custodele spitalului.

⁶⁶ *Canoanele lui Henana*, 1, pp. 92-93.

comunității lor: „Frații care sunt membri ai școlii, atâta timp cât fac parte din ea, nu vor mânca în restaurante și taverne, nu vor organiza mese comune și petreceri cu băutură în parcuri și grădini, ci vor răbda toate în chiliile lor după cum este potrivit scopului și modului de viață pretins de *qeïama* lor”⁶⁷.

Elevilor le era interzis să locuiască în oraș („locuirea printre nisibieni, atâta timp cât chiliile în școală nu sunt complet ocupate”⁶⁸, sau „părăsirea reședinței fraților sub pretextul virtuții, în vederea construirii unei colibe pentru sine, în afara sau la marginea orașului”⁶⁹) sau să piardă serviciile religioase⁷⁰. Nu era permis ca în perioada secerișului (denumit „timpul lucrătorilor”) un elev „să schimbe și să respingă ceea ce-și asumase cu privire la muncă împreună cu ceilalți frați”⁷¹. De asemenea, elevilor nu le era permis „să locuiască împreună cu vindecătorii” („deoarece cărțile vicleniei lumești nu trebuie citite în aceeași lumină cu cele ale sfințeniei”⁷²), să adăpostească prizonieri sub pretextul virtuții sau să-i ajute pe sclavi să fugă de la stăpânii lor⁷³. Și de vreme ce Școala de la Nisibis era o comunitate exclusivistă, deschisă numai pentru bărbați, s-au luat măsuri ca elevii să nu depășească limitele impuse în contactul cu femeile: „Niciunuia dintre frații din școală nu îi este îngăduit să le predea femeilor, *benat qeïama*⁷⁴, din oraș sau din afara lui [...]. Mai mult, nimeni nu va avea conversații frecvente și discuții prelungite cu femei, pentru ca nu cumva să se

⁶⁷ *Ibidem*, 16, p. 99. *Qeïama* înseamnă „legământ” sau „jurământ” și în acest context se referă la jurămintele de supunere față de școală, pe care elevii le depuneau înaintea începerii studiului. *Benat qeïama* („fiii legământului”), era denumirea cea mai răspândită pentru ordinul ascetic semi-monastic, dezvoltat în Siria înainte și în decursul secolului al IV-lea.

⁶⁸ *Ibidem*, 2, p. 93.

⁶⁹ *Ibidem*, 4, p. 94.

⁷⁰ *Ibidem*, 5, pp. 94-95.

⁷¹ *Ibidem*, 10.

⁷² *Ibidem*, 19, pp. 100-101. În versiunea arabă: „deoarece cărțile religiei și cărțile lumii nu se armonizează împreună” (p. 101).

⁷³ *Ibidem*, 21, p. 101.

⁷⁴ „Ficele legământului”, membre ale ordinului semi-monastic la care ne-am referit mai sus (vezi n. 66).

ajungă din această cauză la păcat și hulă. Și dacă cineva este surprins că procedează altfel, va fi îndepărtat din comunitate și va fi trimis în lume”⁷⁵.

În final, *Statutele* acordă atenție înfățișării exterioare a elevilor, stipulând că ei trebuie să aibă îmbrăcămintea îngrijită și părul tuns scurt, pentru a fi recunoscuți cu ușurință: „Odată cu învățatul, frații din școală trebuie să fie sârguincioși și în ceea ce privește aspectul părului și al îmbrăcămintei: ei nu se vor bărbieri în întregime și nu-și vor lăsa bucle asemeni laicilor, ci în școală și pe străzile orașului vor umbla cu o tunsoare decentă și cu îmbrăcăminte demnă, care e departe de cea luxoasă, astfel încât prin acestea să fie recunoscuți de către toți [...]”⁷⁶.

Putem observa că încă din secolele V-VI o școală teologică creștină avea nevoie de statute detaliate pentru a menține ordinea și disciplina strictă. Însă aceasta nu era o disciplină „baculină” bazată pe constrângere, ci, dimpotrivă, atât elevii, cât și profesorii erau chemați să urmeze statutele școlii în mod conștient și voluntar, și nu să ocolească respectarea lor prin diverse scuze. Preocuparea principală a celor care au alcătuit statutele era să conserve școala ca pe o comunitate a elevilor și profesorilor unită de un țel comun și de o viziune comună. Dacă cineva nu împărtășea această viziune sau primejduia integritatea școlii ca entitate, avea să fie exclus din ea, ceea ce se întâmpla numai în urma unei decizii a adunării generale, atunci când încălcările erau deosebit de grave sau erau săvârșite în mod repetat.

Concluzii

Am luat în discuție numai câteva exemple de școli teologice specifice Răsăritului creștin timpuriu. Să începem prezentând comunitatea apostolică a fost de interes pentru noi, deoarece aceasta a fost, mai presus de orice, ca primă școală teologică, singura de acest gen întemeiată de Însuși Iisus Hristos. Școala catehetică din Alexandria ne-a oferit dovezi despre un plan de învățământ cunoscut și în școlile creștine ale lumii elenistice. Mai târziu, modul în

⁷⁵ *Ibidem*, 18, p. 100.

⁷⁶ *Ibidem*, 17, pp. 99-100.

care Origen a înțeles educația teologică ne-a permis să tragem concluzii despre metodele folosite de marele *didaskaloi* al Răsăritului creștin. O prezentare generală a învățământului creștin siriac și, în special, analiza Statutelor Școlii de la Nisibis, ne-a permis să observăm cum au fost puse în aplicare metodele de disciplinare la școlile teologice din primele secole ale erei noastre.

În concluzie, aș dori să reflectez asupra modului în care experiența școlilor creștine timpurii ne poate ajuta astăzi în formarea unei viziuni noi asupra învățământului teologic. Aș remarca următoarele zece aspecte care, după părerea mea, merită să fie luate în discuție la dezvoltarea unui nou model de școală teologică:

1. În primul rând, o școală teologică creștină din vechime era o comunitate unică, o înfrățire a unor oameni uniți de un scop comun și de o misiune comună (aceasta se aplică în mod egal discipolilor lui Iisus, ai școlii lui Origen și ai Școlii de la Nisibis). Ce ne împiedică să renaștem acest spirit al frățietății și al unității?

2. Într-o școală teologică din vechime, relațiile dintre elevi și profesori erau clădite pe încredere reciprocă. Ambii erau uniți de legături strânse de prietenie; nu exista vreo prăpastie între „facultate” și corpul de studenți. O relație asemănătoare ar putea renaște astăzi dacă personalul didactic ar învăța să respecte și să prețuiască studenții. Profesorii din școlile teologice ar trebui să urmeze exemplul lui Hristos, care, cu toate că era „Învățător și Domn”, a spălat picioarele ucenicilor. În acest mod, atmosfera din școlile noastre de teologie s-ar schimba radical.

3. Personajul cheie al unei școli teologice din Răsăritul creștin era rectorul ei, un pedagog, un învățător, un fel de părinte spiritual pentru elevi. Ca atare, el stabilea în activitatea școlii modul general de procedură. Rectorul nu era un administrator al școlii și nici nu era responsabil de chestiunile financiare sau de menținerea disciplinei școlare; acestea erau responsabilitățile altora. Rectorul era un teolog, un expert al domeniului său de cunoaștere (în special al exegezei biblice) și de aceea se bucura de un mare prestigiu. Ce ne oprește să avem ca model acest tip de conducere?

4. Corpul suprem de conducere la așezări precum Școala de la Nisibis era adunarea generală a profesorilor și elevilor. Nu ar trebui reluată această tradiție? Nu ar trebui să cugetăm puțin asupra

situării problemelor centrale ale vieții academice în responsabilitatea unei adunări generale a școlii?

5. Problemele disciplinare, precum excluderea studenților din școală, ar trebui să facă parte din prerogativele unei adunări generale. Fără îndoială că aceasta ar scăpa școlile teologice de acțiunile arbitrare ale membrilor din administrația lor și nu le-ar da posibilitatea de a judeca un student pe baza unei decizii private, care ar putea să fie influențată de propriile lor preferințe și antipatii (sub actualul sistem, nu sunt multe școli teologice care să nu fie afectate de aceasta).

6. Posturile ocupate de persoane responsabile cu menținerea disciplinei într-o școală (inspectori, inspectori asistenți) ar trebui să fie elective. Atât profesorilor, cât și studenților ar trebui să le fie acordat dreptul de vot. Aceasta ar crește considerabil nivelul de încredere al studenților în administrația instituției.

7. Întorcându-ne la experiența școlilor catehetice din lumea elenistică (în special Școala din Alexandria, sub conducerea lui Clement) ne-am putea îndrepta atenția asupra realizării unei treceri treptate de la fragmentarea actuală a teologiei în numeroasele ei „discipline” – Dogmatică, Morală, Teologie sistematică, Teologie liturgică – la o integrare mai cuprinzătoare. Nu ar trebui să punem în legătură Dogmatica cu Teologia liturgică și să predăm învățătura de credință în cadrul vieții și experienței noastre liturgice? Ca punct de plecare am putea cel puțin să dezvoltăm un sistem de educație teologică în care diferitele cursuri să fie puse în legătură, fiind prezentate complementar (în actualul sistem, uneori cursurile se suprapun și frecvent lipsește legătura dintre ele).

8. Experiența vechilor *didaskaloi* creștini ne poate învăța cum să instalăm în studenți obiceiul de a lucra independent (mai ales Origen îi învăța pe discipolii săi nu doar cum să formuleze întrebări, ci și cum să descopere răspunsul fără să primească ajutor). Nu ar trebui să luăm în considerare un sistem academic care să înlocuiască învățarea mecanică cu orientarea studenților în scopul dezvoltării abilităților independente de cercetare? Nu ar trebui să reducem numărul de cursuri pentru ca studenții să aibă timp suficient pentru propriile cercetări? Nu ar trebui să venim cu o nouă abordare a cursurilor, prin care studenții să fie familiarizați

cu problematica și bibliografia unui subiect, după care să fie liberi să cerceteze pe cont propriu?

9. În Răsăritul creștin timpuriu, o parte importantă a fiecărui plan de învățământ era dedicată disciplinelor filosofice. Acordăm oare atenția cuvenită unor discipline precum Logica sau Dialectica? Mai studiem astăzi opere ale filosofilor clasici și moderni? Suntem oare preocupați să cultivăm în studenții noștri abilitățile gândirii dialectice? Este mai mult decât evident faptul că ar trebui să reflectăm mai mult la nevoia de a îmbunătăți substanțial modul în care predăm filosofia studenților noștri.

10. Vechile școli creștine nu erau doar centre de teologie, ci și locuri de formare spirituală a tinerilor. Școlile teologice îl formau pe tânărul creștin și puneau în el baza pentru un atașament autentic față de Biserică și pentru adevărata evlavie creștină. Am putea oare spune că absolvenții școlilor noastre de teologie sunt mai fideli Bisericii și mai maturi din punct de vedere spiritual atunci când își încheie studiile, decât atunci când le-au început? Dacă nu, atunci nu ar trebui să ne gândim serios la neajunsurile învățământului nostru și să încercăm să le schimbăm în bine?

Multe dintre întrebările puse în acest studiu ar putea părea naive și multe dintre schimbările propuse imposibil de realizat. Într-adevăr, ne-am putea imagina ca un inspector al școlilor noastre de teologie să fie ales de studenți, mai degrabă decât de autoritățile superioare? Și totuși a fost o vreme când asemenea lucruri erau posibile. Gândindu-ne la îmbunătățirea școlilor noastre de teologie, nu ar trebui să ne limităm la schimbări exterioare. Ar trebui să trecem mai departe, la o schimbare radicală a structurii administrației, a conținutului programelor de studiu și a întregii abordări a predării. După părerea mea, cunoașterea școlilor teologice din Răsăritul creștin timpuriu poate constitui pentru noi un ajutor substanțial în atingerea acestor obiective.

(traducere din limba engleză de Andrei MACAR)